

๑๗๔ คติและสัญลักษณ์ในการออกแบบสถาปัตยกรรมของพระปฐมเจดีย์

คติและสัญลักษณ์ในการออกแบบ สถาปัตยกรรมของพระปฐมเจดีย์

พีระพัฒน สำราญ

“**พระปฐมเจดีย์**” เป็นพระบรมธาตุเจดีย์ที่สร้างครอบพระสถูปเจดีย์องค์เดิมซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงค้นพบที่เมืองนครปฐมโบราณ โดยทรงเชื่อว่าเป็นเจดีย์แห่งแรกในสยามประเทศและเป็นเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุตั้งแต่ครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งสมณทูตเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนายังดินแดนสุวรรณภูมิ ดังนั้นพระองค์จึงทรงให้ความสำคัญกับพระบรมธาตุเจดีย์แห่งนี้เป็นอย่างยิ่ง เมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้วจึงทรงมีพระราชศรัทธาบูรณะปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์ให้เป็นปูชนียสถานสำคัญที่พุทธศาสนิกชนสามารถเดินทางไปจาริกแสวงบุญและสักการบูชาพระบรมธาตุเจดีย์สืบมาจนกระทั่งปัจจุบัน

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายความเชื่อที่มีต่อพระปฐมเจดีย์ในพระราชนิพนธ์ซึ่งมีเนื้อความสำคัญว่า

“...แต่ก่อนได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงนมัสการและทอดพระเนตรพระปฐมเจดีย์เป็นหลายครั้งมาแล้ว ทรงสังเกตเป็นแน่ในพระราชหฤทัยว่า...พนมจอมทองใหญ่ ซึ่งปรากฏว่าเป็นฐานรองเป็นชั้นประทักษิณพระปรางค์นั้น มิใช่ฐานพระปรางค์ เห็นเป็นแน่แท้ว่าเป็นองค์พระมหาสถูปเจดีย์ของโบราณแรกตั้งพระพุทธรูปเหมือนเป็นอย่างเดียวกับพระสถูปารามเจดีย์ในกรุงอนูราธบุรีในเกาะสิงหลทวีป...”^๑

ต่อมาได้เสด็จไปนมัสการอีกหลายคราว ดังมีบันทึกว่า

“...เมื่อแต่ก่อนยังไม่ได้เสด็จเกลิงถวัลยราชสมบัติได้เสด็จไปนมัสการหลายครั้ง...พิเคราะห์ดูเห็นจะเป็นของเก่ามาช้านานก่อนพระเจดีย์ในสยาม จึงได้เรียกว่าพระปฐมเจดีย์... ที่เห็นใหญ่เป็นกองอิฐหักลงมา ได้ชั้นสูตรชุดลงไปดูลึก ๒ ศอก ๓ ศอกบ้าง พบอิฐยาว ๑ ศอก หน้าใหญ่ ๑๒ นิ้ว หน้าน้อย ๖ นิ้ว ก่อเป็นพื้นอยู่ พิจารณาเห็นว่าจะเป็นองค์พระเจดีย์เดิมจะหักลงมา มีเศียรท้าวมาเกลี้ยอิฐให้เป็นเกาะขึ้นแล้วมาก่อเป็นพระเจดีย์กลมขึ้นอีกคราวหนึ่ง เหมือนอย่างพระเจดีย์ในเกาะลังกา...”^๒

ครั้งหนึ่งได้ทรงขุดพบแผ่นอิฐจารึกคาถา เย ธมมา ในบริเวณพระปฐมเจดีย์ ทรงมีพระราชวิจารณ์ว่า

“...แลที่พระปฐมเจดีย์นี้ สืบได้ความว่าครั้งกระษัตริย์ศรีธรรมไตรราชได้เป็นใหญ่ในเมืองปาดลบุตรนคร ได้แจกพระบรมธาตุไปในเมืองนานาประเทศที่นับถือพุทธศาสนาเหมือนกันหลายเมืองให้สร้างพระสถูปเจดีย์ขึ้นไว้เป็นที่ไว้สักการบูชาก็เมื่อครั้งกระษัตริย์ศรีธรรม

ไตรราชได้เป็นใหญ่นั้น พุทธศักราชล่วงไปได้ ๒๑๘ ปี ...ก็เห็นว่า คาถา เย ธมมา นี้ มีปรากฏที่พระปฐมเจดีย์ด้วยเหมือนกัน เห็นจะได้มาแต่ในแผ่นดินมัชฌิมประเทศราวเดียวกับพระบรมธาตุ...ในเวลานั้นแปลออกได้ความว่าเป็นพระปฏิมาสมุปบาทอย่างหนึ่ง เป็นพระอริยสังสัยอย่างหนึ่ง ถ้าจะแปลเอาความก็ได้ทั้งสอง”^๓

“...พระปฐมเจดีย์ที่มีอยู่ในแขวงเมืองนครชัยศรี เป็นพระมหาเจดีย์อันใหญ่กว่าเจดีย์ในสยามทุกแห่ง เป็นของเก่ามาช้านาน ทรงทอดพระเนตรพิเคราะห์ที่มีมือทำอิฐแลก่อเห็นเป็นของเก่าแล้วแก่เล่ามาหลายคราว **แต่รูปพระสถูปเดิมนั้นก็เหมือนอย่างของแรกตั้งพระพุทธรูปในลังกาทวีป** แลที่อื่นๆ ไม่เป็นฝีมือไทยสามัญขึ้นหลังๆเลย แต่พระปรางค์แลบันไดนั้นเห็นเป็นฝีมือเพิ่มเข้าชั้นหลังลงมาเป็นแน่ จึงทรงพระราชดำริเห็นว่าพระปฐมเจดีย์นี้จะเป็นของที่ได้มีผู้สร้างขึ้นก่อนพระเจดีย์ทั้งปวงจึงได้ชื่อว่า **พระปฐมเจดีย์** แต่ที่เรียกว่าพระปถมนั้นเป็นสำเนียงเขมรมอญ..แลคงจะมีพระบรมธาตุที่เขาบรรจุไว้เป็นแน่ไม่เป็นที่สงสัยเลย พระปฐมเจดีย์นี้ได้มีปรากฏอยู่ก่อนพระพุทธรูปแลพระฉายปถวิหลายร้อยปี...”^๔

เมื่อทรงมีพระราชดำริเช่นนั้น “...จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ช่างทหารในต่อตัวอย่างถวาย เป็นรูปพระเจดีย์กลม ฐานทักษิณไม่มี ก่อเป็นหน้ากระดานแลช่องกระจกขึ้นไปจนบัวถลา แล้วชักลูกแก้วเข้าไปทั้งสามชั้น จึงตั้งบัวกลมปากกระพริง ตัวอย่าง**พระเจดีย์ตามรูปเดิม**เสร็จแล้ว จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ คือสมเด็จพระยาองค์ใหญ่ เป็นแม่กองเจ้าของการ...”^๕

ข้อความข้างต้นนี้แสดงพระราชประสงค์อย่างชัดเจนว่าทรงโปรดให้บูรณะปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์ด้วยรูปแบบเดิมเป็น**พระเจดีย์ทรงลังกา** เหมือน**พระเจดีย์แรกตั้งพุทธศาสนาในลังกาทวีป** และเป็นทั้งสังเกตได้ว่าทรงเน้นย้ำความสำคัญของพระปฐมเจดีย์ด้วยความเชื่อว่าเป็นพระสถูปเจดีย์แห่งแรกในสยามประเทศ ทั้งโดยการอธิบายจากหลักฐานวัตถุที่ขุดค้นพบและการเชื่อมโยงกับความรู้ทางพุทธศาสนาอย่างรอบด้าน โดยเฉพาะในพงศาวดารลังกาหรือคัมภีร์มหาวงศ์ที่ระบุว่าพระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งสมณทูตไปเผยแผ่พุทธศาสนายังประเทศต่างๆ รวมทั้งดินแดนสุวรรณภูมิ ซึ่งเป็นเหตุผลที่ทรงใช้สนับสนุนความเชื่อที่มีต่อองค์พระปฐมเจดีย์มาโดยตลอด

พระราชประสงค์ในการสถาปนาพระปฐมเจดีย์เพื่อเป็นพระมหาธาตุที่สำคัญแห่งหนึ่งของสยามจึงมีนัยยะความสัมพันธ์โดยตรงกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างน้อย ๒ ประการคือ ประการแรกเป็นการแสดงบทบาทของพระองค์ในด้านการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาโดยการสถาปนา**พระมหาธาตุเจดีย์เพื่อเป็นศูนย์รวมความเชื่อและความศรัทธา** อันเป็นที่เคารพสูงสุดของพุทธศาสนิกชน เหตุผลประการหลังคือเพื่อสะท้อนแนวพระราชวินิจฉัยของพระองค์ตามความเชื่อที่ว่า **พระปฐมเจดีย์เป็นพระมหาธาตุเจดีย์แรกตั้งพุทธศาสนาในสยามประเทศ** ซึ่งผู้ศึกษาเชื่อว่าเหตุผลทั้งสองประการนี้ได้นำมาสู่หลักการกำหนดแนวความคิดในการออกแบบสถาปัตยกรรมของพระปฐมเจดีย์ทั้งโดยรูปธรรมและการสร้างความหมายเชิงนามธรรม ภายใต้บริบทของสังคม วัฒนธรรมและคติความเชื่อทางศาสนาในช่วงเวลาขณะนั้น^๖

เป้าหมายของการศึกษาจึงมีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์แนวทางการออกแบบพระปฐมเจดีย์และค้นหาคุณค่าในเชิง **ความหมายและสัญลักษณ์** ของการสร้างสร้งงานสถาปัตยกรรม ซึ่งประกอบด้วยเนื้อหา ๒ ส่วนคือ ส่วนแรกจะกล่าวถึง **“คติความเชื่อ”** ซึ่งเป็นแนวความคิดที่นำมาสู่การออกแบบสถาปัตยกรรมของพระปฐมเจดีย์และในส่วนหลังจะกล่าวถึงการสร้างสรรค์ **“สัญลักษณ์”** เพื่อสื่อความหมายจากแนวความคิดของผู้ออกแบบมาสู่รูปแบบสถาปัตยกรรม

๑.คติความเชื่อในการออกแบบ

สถาปัตยกรรมของพระปฐมเจดีย์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวินิจฉัยเกี่ยวกับพระปฐมเจดีย์ด้วยความเชื่อว่า **พระปฐมเจดีย์เป็นพระมหาธาตุเจดีย์แรกตั้งพุทธศาสนาในสยามประเทศ** จึงโปรดเกล้าสถาปนาพระเจดีย์แห่งแรกของสยามให้มีนามว่า **พระปฐมเจดีย์** ตามนัยยะความหมายข้างต้นแต่เป็นที่น่าสังเกตว่าพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการสถาปนาพระปฐมเจดีย์มิได้กระทำขึ้นตามมูลเหตุของคติการสร้างวัดที่เคยยึดถือปฏิบัติมาแต่ก่อน กล่าวคือ มูลเหตุในการสร้างวัดตั้งแต่สมัยโบราณนอกจากเป็นการสถาปนาวัดสำคัญคู่พระนคร เช่น วัดมหาธาตุ , วัดพระเชตุพน , วัดราชบูรณะ ฯลฯ แล้วก็มักเกิดขึ้นจากพระราชศรัทธาเพื่อการอุทิศที่ดินหรือสิ่งปลูกสร้างที่มีความเกี่ยวข้องกับอุทิศให้เป็นประโยชน์แก่การศาสนา หรือเป็นการสร้างวัดเพื่ออุทิศให้แก่บุคคลผู้วชิขณม์ เป็นต้น^๗ ซึ่งถ้ามองอย่างผิวเผินก็อาจเข้าใจไปได้ว่าการบูรณะปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์เป็นการสถาปนาพระมหาธาตุเจดีย์ตามคติความเชื่อทางพุทธศาสนาที่พระมหากษัตริย์ทรงยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมาในอดีต เช่นเดียวกับที่ทรงมีพระราชศรัทธาสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์พระอารามหลายแห่งทั้งในพระนครและตามหัวเมืองต่างๆ

แต่ทั้งนี้ผู้ศึกษามีความเห็นว่ **แนวความคิดซึ่งถือเป็นหัวใจหลักของการสถาปนาพระปฐมเจดีย์อย่างแท้จริงนั้น อาจไม่ได้มาจากเหตุผลเพื่อการสถาปนาพระบรมธาตุเจดีย์แต่เพียงประการเดียว** ทั้งนี้เพราะการสถาปนาพระบรมธาตุเจดีย์หรือวัดมหาธาตุมักเป็นคติความเชื่อที่สัมพันธ์กับของเซตและศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองของผู้ปกครองอาณาจักร ในทำนองเดียวกันก็เป็นศูนย์กลางของศาสนจักรไปพร้อมกันด้วย แต่ในกรณีของการสถาปนาพระปฐมเจดีย์แทบไม่มีบทบาทในสถานภาพดังกล่าวข้างต้น

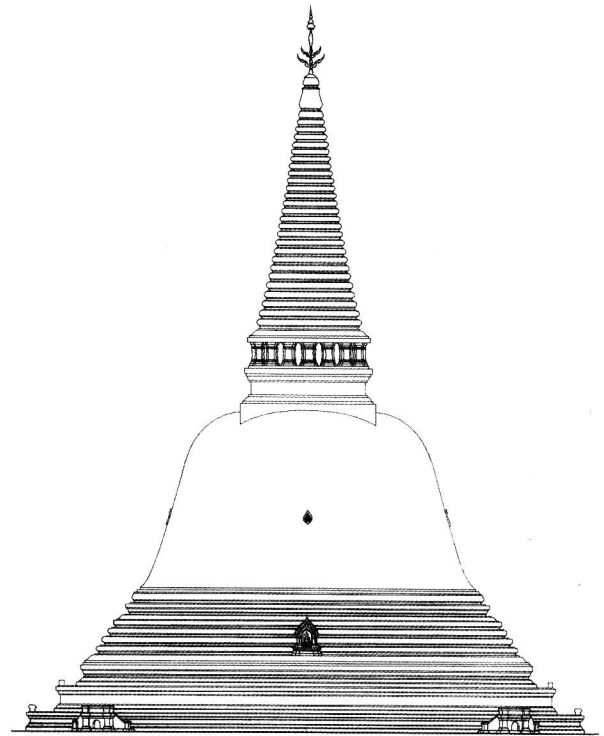
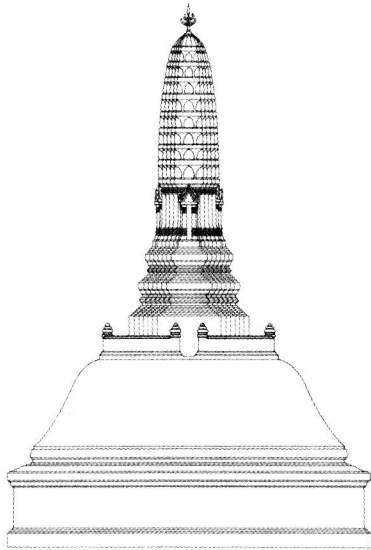
ดังนั้นจึงอธิบายได้ว่าแนวความคิดในการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระปฐมเจดีย์น่าจะเริ่มต้นมาจาก **พระราชศรัทธา** ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเล็งเห็นความสำคัญของพระบรมธาตุเจดีย์องค์นี้ตั้งแต่เมื่อครั้งทรงผนวชและเสด็จจุติไปนมัสการ^๘ ซึ่งพระองค์ได้แสดงพระราชวินิจฉัยว่าเป็นพระมหาธาตุที่มีความเก่าแก่และใหญ่โตที่สุดในสยามประเทศ และได้ถวายพระพรแด่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงทราบ แต่ทรงมีพระราชดำรัสว่าเป็นของอยู่ในปากก จะทำขึ้นก็เห็นไม่เป็นประโยชน์อันใดนัก จึงต้องทรงนิ่งอยู่ ครั้นเมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้วจึงทรงโปรดเกล้าให้ดำเนินการบูรณะปฏิสังขรณ์ดัง**พระราชประสงค์**ที่ตั้งพระทัยไว้แต่แรก อีกทั้งยังเป็นการส่งเสริมพระเกียรติยศของพระองค์ในฐานะพระมหากษัตริย์ผู้ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาสืบต่อไปภายหน้า^๙ และในที่สุดพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงมี **พระบรมราชวินิจฉัย** โปรดเกล้าสถาปนาพระเจดีย์แห่งแรกของสยามให้มีนามว่า **“พระปฐมเจดีย์”**^{๑๐}

ด้วยนัยยะความหมายข้างต้นนี้ **“พระปฐมเจดีย์”** จึงเป็นนามที่แสดงบทบาทสำคัญในฐานะที่เป็นพระมหาธาตุเจดีย์ที่ใหญ่โตที่สุดในพระราชอาณาจักร อีกทั้งยังมีความหมายเป็น **“องค์พระสฤปโบราณแรกตั้งพระพุทธศาสนาเหมือนเป็นอย่างเดียวกับพระสฤปารามเจดีย์ในกรุงอนนารบุรี ในเกาะสิงหลทวีป”**^{๑๑} และ **“...เห็นว่าจะสร้างเมื่อครั้งกษัตริย์ศรีธรรมาโคกราชแจกพระบรมธาตุไปในประเทศทั้งปวงที่นับถือพระพุทธศาสนาเหมือนกัน”**^{๑๒} จึงตีความได้ว่าทรงต้องการสร้างรูปธรรมแก่พระปฐมเจดีย์ให้มีความหมายเป็น **“เจดีย์แรกตั้งพุทธศาสนาในสยามประเทศหรือเจดีย์แห่งแรกในสยามประเทศ”** ด้วยอีกประการหนึ่ง

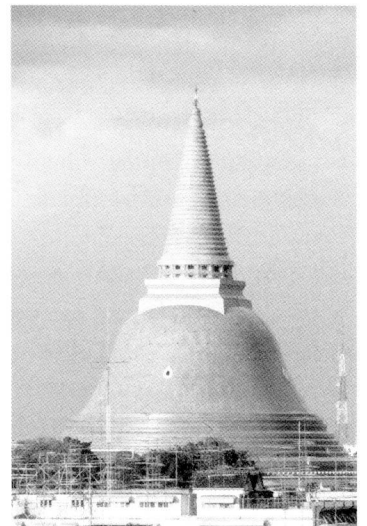
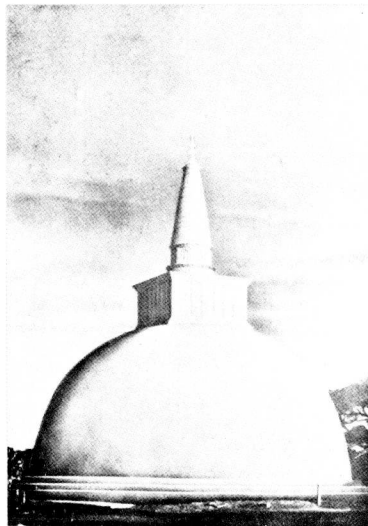
จากการศึกษาพบว่าแนวความคิดในการออกแบบสถาปัตยกรรมของพระปฐมเจดีย์เกิดขึ้นเพื่อต้องการสื่อความหมายของ **ปฐมเจดีย์สถาน** เป็นหลัก โดยการกำหนดแผนผังและรูปแบบสถาปัตยกรรมให้สอดคล้องกับแนวคิดทางพุทธศาสนาซึ่งสัมพันธ์กับความหมายดังกล่าว อาทิเช่น คติความเชื่อเกี่ยวกับ **พระบรมธาตุเจดีย์และสังเวชนียสถาน (บริโกตเจดีย์)** ซึ่งอธิบายได้ดังนี้

พระปฐมเจดีย์ มีลักษณะเป็นเจดีย์กลมทรงระฆังฐานแปดกั้วา เดิมทีเดียวพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ให้บูรณะปฏิสังขรณ์ตามรูปแบบเดิมเป็น**เจดีย์ทรงโอคว่ำหรือบาตรคว่ำ** เหมือนอย่างเจดีย์ลังกา ซึ่งเป็นรูปแบบที่สอดคล้องกับพุทธบัญญัติตามที่พระพุทเจ้าทรงมีพุทธานุญาตให้สร้างสถูปบรรจุพระสรีระธาตุของพระองค์ภายหลังเสด็จปรินิพพาน ลักษณะของเจดีย์ทรงบาตรคว่ำนี้เป็นที่เข้าใจกันดีว่าเป็นต้นเค้าของพัฒนาการ**เจดีย์ทรงลังกา**ซึ่งได้ให้อธิพลต่อมายังเจดีย์ทรงกลมในสมัยสุโขทัยที่เรียกว่า**เจดีย์ทรงระฆัง**อีกทอดหนึ่ง^{๑๓} ดังนั้นลักษณะของเจดีย์ทรงระฆังกลม ,ทรงบาตรคว่ำหรือทรงโอคว่ำจึงเป็นสัญลักษณ์ของพระเจดีย์ในพุทธศาสนาเพียงรูปแบบเดียวที่สามารถสืบย้อนกลับไปสู่พระพุทธวณะได้โดยตรง

แนวคิดดังกล่าวนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้ริ่พิน่่นำกลับมามีความรับรู้ของชาวสยามอีกครั้งตามแนวทางการปฏิรูปพุทธศาสนาแบบธรรมยุติกนิกายซึ่งทรงเป็นผู้วางรากฐานมาตั้งแต่ก่อนเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ และน่าจะเป็นต้นเหตุที่ทำให้ทรงสืบเสาะค้นหาพระบรมธาตุเจดีย์ในสยามที่มีลักษณะดังกล่าว จนกระทั่งได้เสด็จจุติ

ภาพที่ ๑๑ รูปปั้นพระพุทธรูปปางนาคปรก

มาพบพระปฐมเจดีย์องค์เดิมซึ่งมีลักษณะเก่าแก่ดั้งเดิม ทำให้ทรงแนพระทัยว่าเป็นพระบรมธาตุเจดีย์เก่าแก่ที่สุดในสยามเพราะมีขนาดใหญ่โตและปรากฏรูปแบบสอดคล้องตามพุทธวจนะดังกล่าวมาแล้ว

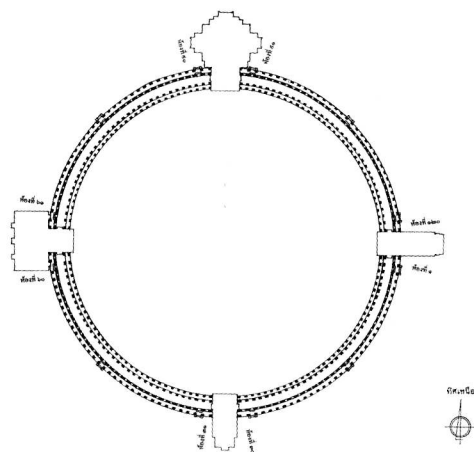
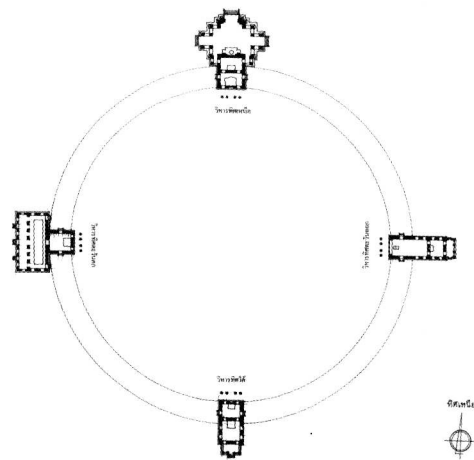
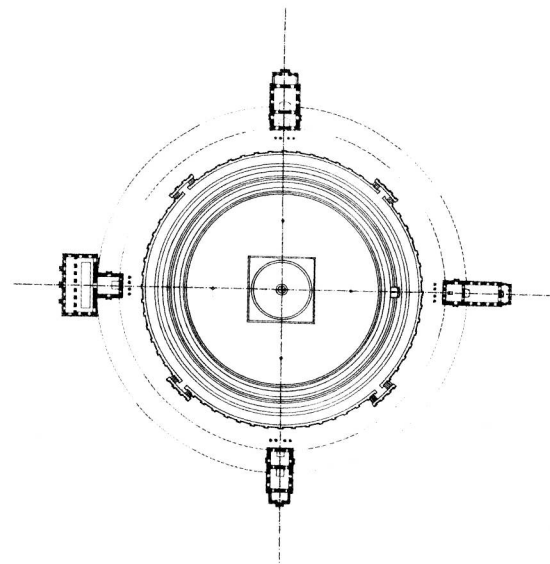
ดังนั้น **พระปฐมเจดีย์องค์เดิม** จึงสามารถสะท้อนแนวความคิดของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการสถาปนาพระเจดีย์แห่งแรกของสยามให้มีนามว่า “**พระปฐมเจดีย์**” อย่างน้อย ๓ ประการคือ ประการแรกเป็น**พระบรมธาตุเจดีย์**ที่เก่าแก่ดั้งเดิม, ประการที่สองมีรูปทรงบารตราว่าหรือทรงโอคว่ำ**ถูกต้องตามพุทธบัญญัติ** และประการสุดท้ายเป็นรูปธรรมที่สนับสนุนแนวคิดในการสถาปนาชื่อ **พระปฐมเจดีย์** เพื่อให้สอดคล้องกับพระราชวินิจฉัยของพระองค์

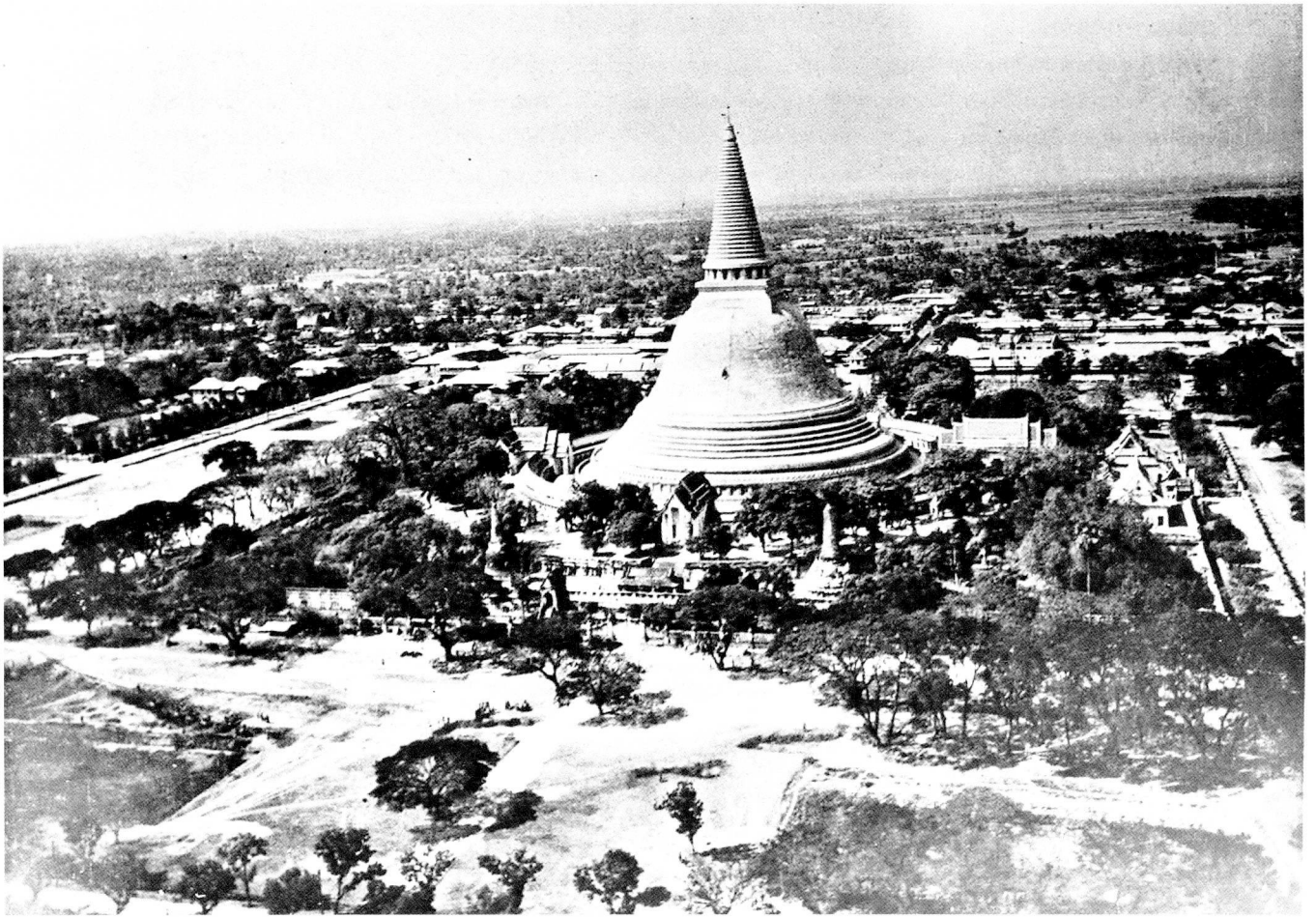
แต่กลับเป็นที่น่าสนใจว่า การบูรณะปฏิสังขรณ์รูปทรงเดิมของพระปฐมเจดีย์ไม่ประสบผลสำเร็จอันเนื่องมาจากปัญหาของวัสดุและโครงสร้างดั้งเดิมซึ่งไม่สามารถรับน้ำหนักส่วนที่ก่อเสริมใหม่ได้จึงพังทลายลง^{๑๔} ทำให้ต้องมีการปรับแก้รูปทรงขององค์พระปฐมเจดีย์ให้เป็นทรงระฆังดังที่ปรากฏในปัจจุบัน ดังนั้นแนวความคิดที่สมบูรณ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับรูปทรงพระปฐมเจดีย์จึงไม่ปรากฏผลชัดเจนดังที่ตั้งพระทัยไว้แต่อย่างไรก็ดี ความสำคัญของพระปฐมเจดีย์ในบทบาทที่เป็น**พระบรมธาตุเจดีย์** ยังคงอธิบายได้จากหลักฐานประวัติศาสตร์ทางพุทธศาสนาจากลังกาในคัมภีร์มหาวงศ์ซึ่งสามารถเชื่อมโยงไปยังสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชโปรดให้แจกพระบรมธาตุและเผยแพร่พระพุทธศาสนาจากประเทศอินเดียไปสู่นานาประเทศ ซึ่งหมายรวมถึงดินแดนสุวรรณภูมิที่มีพระปฐมเจดีย์ตั้งอยู่ด้วยแห่งหนึ่ง

นอกจากการสถาปนาองค์พระปฐมเจดีย์แล้ว แนวความคิดในการออกแบบวางผัง **พระวิหารทิศ** เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปตามเหตุการณ์สำคัญของพระพุทธองค์คือ ประสูติ , ตรัสรู้ , ปฐมเทศนา และปรินิพพาน ก็เป็นแนวคิดหนึ่งที่มีความโดดเด่นในการออกแบบวางผังสถาปัตยกรรมของพระปฐมเจดีย์เป็นอย่างยิ่งและยังสอดคล้องกับพระราชประสงค์ในการสถาปนาชื่อ **พระปฐมเจดีย์** ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งพระทัยไว้ กล่าวคือ วิหารทิศทั้งสี่หลังนี้อาจเปรียบเทียบกับสี่สังเวชนียสถานทั้ง ๔ แห่ง ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงพุทธานุญาติให้เป็นสถานที่ปลงธรรมสังเวชแก่เหล่าพุทธศาสนิกชน ที่เกิดความรู้สึกถึงพระองค์ภายหลังที่ทรงเสด็จปรินิพพานไปแล้ว จึงถือได้ว่าสังเวชนียสถานสำคัญทั้ง ๔ แห่งนี้เป็นบริโศกเจดีย์และเกิดเป็นประเด็นที่พุทธศาสนิกชนพึงจะเดินทางจาริกแสวงบุญตั้งแต่สมัยหลังพุทธกาลสืบต่อมา^{๑๕}

ในการออกแบบสถาปัตยกรรมของพระปฐมเจดีย์ได้กำหนดตำแหน่งของพระวิหารทิศทั้ง ๔ หลังให้เกิดความสัมพันธ์กับแผนผังโดยรวมดังนี้ วิหารทิศเหนือประดิษฐานพระพุทธรูปปาง**ประสูติ** , วิหารทิศตะวันออกประดิษฐานพระพุทธรูปปาง**ตรัสรู้** , วิหารทิศใต้ประดิษฐานพระพุทธรูปปาง**ปฐมเทศนา** และวิหารทิศตะวันตกประดิษฐานพระพุทธรูปปาง**เสด็จปรินิพพาน** ดังนั้นตำแหน่งของพระวิหารที่ตั้งอยู่ในแกนทิศทั้งสี่จึงมีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันในลักษณะการเวียนประทักษิณล้อมรอบองค์พระบรมธาตุเจดีย์ซึ่งตั้งประดิษฐานอยู่ในตำแหน่งศูนย์กลางของผัง

จากการอธิบายข้างต้นนี้สรุปได้ว่า การเชื่อมโยงแนวคิดเรื่องพระบรมธาตุเจดีย์และบริโศกเจดีย์(สังเวชนียสถาน) มาสู่การออกแบบสถาปัตยกรรมของพระปฐมเจดีย์เกิดขึ้นจาก **แนวคิดในการย้อนกลับไปสู่พุทธบัญญัติเพื่อให้สอดคล้องกับความหมายของพระปฐมเจดีย์เป็นสำคัญ**

๒. สัญลักษณ์และความหมาย

ในสถาปัตยกรรมของพระปฐมเจดีย์

การสื่อความหมายจากแนวความคิดของผู้ออกแบบมาสู่กระบวนการสร้างรูปแบบสถาปัตยกรรมและพิธีกรรมโดยผ่านระบบของสัญลักษณ์ถือเป็นเป้าหมายที่สำคัญในการออกแบบสร้างสรรค์งานสถาปัตยกรรม ทั้งนี้เพราะที่ว่างทางสถาปัตยกรรมเป็นตัวกลางที่เหมาะสมในการสื่อความคิดทางนามธรรมของผู้ออกแบบ และสามารถสื่อความหมายที่แน่นอนของสัญลักษณ์ได้อีกทั้งการจัดพื้นที่ว่างยังสามารถทำให้เกิดโน้ตชนได้อย่างเป็นรูปธรรมยิ่งกว่ารูปทรงทางศิลปะแบบอื่นๆ^{๖๖}

สัญลักษณ์ จึงแฝงไว้ด้วยความหมายที่ผู้ออกแบบได้กำหนดขึ้นเพื่อแปลงเอาความคิดหรือแนวความคิดเชิง **นามธรรม** ให้ปรากฏออกมาเป็น **รูปธรรม** ด้วยวิธีการออกแบบหรือกระบวนการออกแบบสถาปัตยกรรมอย่างมีประสิทธิภาพ^{๖๗} โดยผ่านระบบสัญลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมซึ่งทำหน้าที่เป็นทั้งรูปธรรมและนามธรรมที่มีความสอดคล้องสัมพันธ์กันเป็นหนึ่งเดียว

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในเบื้องต้นว่าพระราชประสงค์อันแท้จริงของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการสถาปนาพระปฐมเจดีย์ก็คือพระราชวินิจฉัยเกี่ยวกับพระปฐมเจดีย์ด้วยความเชื่อว่า **พระปฐมเจดีย์เป็นพระมหาธาตุเจดีย์แรกตั้งพุทธศาสนาในสยามประเทศ** จึงโปรดเกล้าสถาปนาพระเจดีย์แห่งแรกของสยามให้มีนามว่า **พระปฐมเจดีย์** ตามนัยยะของความหมายข้างต้น พร้อมกับได้ทรงอธิบายความหมายดังกล่าวนี้ให้ปรากฏเป็นที่รับรู้อย่างกว้างขวางเพื่อให้บุคคลอื่นเห็นคล้อยตามนั้น

ด้วยเหตุนี้ผู้ศึกษาจึงเห็นว่าการศึกษานวความคิดในการออกแบบสถาปัตยกรรมของพระปฐมเจดีย์ควรเริ่มต้นจาก **ความหมายของพระปฐมเจดีย์** ที่ได้ถูกกำหนดขึ้นโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอันดับแรก

พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งถือได้ว่ามีความสำคัญมากที่สุดเกี่ยวกับพระปฐมเจดีย์คือ **ศิลาจารึกพระราชนิพนธ์ที่ศาลเจ้า พระปฐมเจดีย์** เนื่องจากเป็นประกาศที่ทรงแสดงพระราชวินิจฉัยเกี่ยวกับจารึกบนแผ่นอิฐซึ่งขุดพบได้ในบริเวณพระปฐมเจดีย์ และทรงโปรดเกล้าฯ ให้ติดไว้คู่กับศิลาจารึกพระราชนิพนธ์สรุปความได้ว่า

จารึกที่ปรากฏบนแผ่นอิฐนี้คือจารึกคาถา **เย ธมฺมา** ซึ่งพบอยู่บนแผ่นอิฐ แผ่นศิลา ด้านหลังพระพิมพ์และด้านหลังพระพุทธรูปเป็นต้น ครั้นเมื่อได้ทอดพระเนตรก็ทรงทราบได้ว่าเป็นจารึกโบราณในพุทธศาสนา ซึ่งได้เผยแพร่มาที่พระปฐมเจดีย์ตั้งแต่ครั้งสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช (ศรีธรรมาสโคกราช) พร้อมกับพระบรมธาตุ ในเวลานั้นแปลออกได้ว่า พระปฏิเจตสมุปบาทย่ออย่างหนึ่งและพระอริยสัจสี่ย่อได้อีกอย่างหนึ่ง ถ้าจะแปลเอาความก็ได้ทั้งสอง^{๖๘}

ศิลาจารึกพระราชนิพนธ์แผ่นนี้มีความสำคัญอย่างน้อย ๒ ประการ คือ ประการแรก ข้อความในศิลาจารึกนี้ได้แปลความหมายของ จารึก **เย ธมฺมา** ซึ่งถือว่าเป็นคำสอนดั้งเดิมและเป็นหัวใจหลักของพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังทรงอธิบายความหมายเชื่อมโยงกับหลักธรรมปฏิเจตสมุปบาท และอริยสัจสี่โดยละเอียด จึงแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเข้าพระทัยในหลักธรรมดังกล่าวอย่างลึกซึ้ง

ประการที่สอง แผ่นอิฐจารึกซึ่งขุดพบในบริเวณพระปฐมเจดีย์ได้ถูกนำมาใช้อธิบายเป็นหลักฐานในการสนับสนุนความคิดของพระองค์เกี่ยวกับความเก่าแก่ของพระปฐมเจดีย์ ดังนี้

“...จะว่าดังนี้ก็ได้ เมืองพุทธคยาบุรีนั้น ก็อยู่ในมัชฌิมประเทศ นับถือศาถาอันนี้ แลที่พระปฐมเจดีย์นี้สืบได้ความว่าครั้งกระษัตริย์ศรีธรรมาสโคกราชได้เป็นใหญ่ในเมืองปาดลีบุตรนคร ได้แจกพระบรมธาตุไปในเมืองนานาประเทศที่ถือพุทธศาสนาเหมือนกันหลายเมือง ให้สร้างพระสถูปเจดีย์ขึ้นไว้เป็นที่ไหว้สักการบูชา ก็เมื่อครั้งกระษัตริย์ศรีธรรมาสโคกราชได้เป็นใหญ่นั้น พุทธศักราชล่วงไปได้ ๒๑๘ ปี คิดมาถึงเมื่อได้พระคาถาในที่นี้ก็ถึง ๒๑๘๐ ปีแล้ว ก็เห็นว่า คาถา **เย ธมฺมา** นี้ มีปรากฏที่พระปฐมเจดีย์ด้วยเหมือนกัน เห็นจะได้มาแต่ในแผ่นดินมัชฌิมประเทศ คราวเดียวกันกับพระบรมธาตุ คนครั้งนั้นจึงได้นับถือศาถาเห็นว่า เป็นของประเสริฐจึงได้จากไว้ในแผ่นดินลาบ่าง แผ่นอิฐบ้าง ที่พระพิมพ์บ้าง เพื่อจะให้เป็นที่ประโยชน์แก่มนุษย์ทั้งหลายต่อไปภายหน้า...”^{๖๙}

ศิลาจารึกพระราชนิพนธ์ที่ศาลเจ้าพระปฐมเจดีย์ จึงเป็นหลักฐานที่นำไปสู่การเชื่อมโยงความรูทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และหลักธรรมทางพุทธศาสนา เพื่อสนับสนุนแนวคิดของพระองค์ในการสร้างความหมายให้แก่พระปฐมเจดีย์ได้อย่างเด่นชัด

สาระสำคัญของศิลาจารึกพระราชนิพนธ์ที่ได้เกริ่นไว้ในเบื้องต้นนั้นคือ การแปลความหมายของจารึกคาถา **เย ธมฺมา** ซึ่งถือว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนาและยังได้อธิบายเชื่อมโยงหลักธรรมปฏิเจตสมุปบาทกับอริยสัจสี่ จึงทำให้ผู้ศึกษาเกิดความสนใจว่าคำสอนสำคัญซึ่งเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาเหล่านี้มีความสัมพันธ์ซึ่งกันอย่างไรและมีความเกี่ยวข้องกับแนวความคิดในการออกแบบสถาปัตยกรรมของพระปฐมเจดีย์หรือไม่ อย่างไร

จากการศึกษาอธิบายได้ว่า คาถา **เย ธมฺมา**, หลักธรรมปฏิเจตสมุปบาท และอริยสัจสี่ มีความหมายที่สัมพันธ์ต่อกัน กล่าวคือ คาถา **เย ธมฺมา** แปลว่า “ธรรมทั้งหลาย มีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตได้ตรัสถึงเหตุของธรรมเหล่านั้น เมื่อสิ้นเหตุของธรรมเหล่านั้น จึงดับทุกขได้ พระมหาสมณมีวาทะตรัสสอนเช่นนี้”^{๗๐} ใจความย่อของคาถานี้เป็นคำสอนที่ลึกซึ้งและได้รวมเอาหลักธรรมซึ่งถือว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนาไว้แล้วครบถ้วน , **อริยสัจสี่** เป็นความจริงอันประเสริฐสี่ประการอันได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ซึ่งก็แสดงถึงเหตุอันเกิดจากทุกข์และทางดับทุกข์นั่นเอง , **ปฏิเจตสมุปบาท** คือสภาวะที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้น เป็นกฎแห่งความเป็นไปของทุกสิ่งทุกอย่างและเป็นความจริงตามธรรมชาติที่กล่าวว่าเพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ

ดังนั้นคาถาเย ธมฺมา อริยสัจสี่ และปฏิเจตสมุปบาท จึงมีความหมายเหมือนกันเป็นหนึ่งเดียว เย ธมฺมาก็คืออริยสัจสี่และปฏิเจตสมุปบาทอย่างย่อ^{๗๑} ซึ่งอริยสัจสี่และปฏิเจตสมุปบาทก็คือสิ่งเดียวกันต่างกันแต่ชื่อและจุดมุ่งหมาย พระพุทธเจ้าทรงแสดงอริยสัจสี่ก็เพื่อให้เห็นจริงและนำมาปฏิบัติได้ ส่วนการพิจารณาปฏิเจตสมุปบาทก็เพื่อให้เห็นความจริงตามกระบวนการที่เป็นไปโดยธรรมชาติแท้ๆ^{๗๒}